

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

קידוש ד'

- תקלח -

נמסר בש"ק פ' וארא ה'תשע"ח

בש"ק פ' בא יחל השיעור אי"ה בשעה 21:00 ליל שבת

ויהיה בענין:

פטר חמור

לעילוי נשמת ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל ור' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום
המארגנים

קידוש ד'

להתרפאות מאיסור דליכא קידוש השם במה שאינו עובר הלכך הכל מודים בזה שאסור לסכן עצמו, משא"כ כשכוונת האונס להעביר את ישראל על עבירה.

זמנה שהוסיף הפר"ח להקשות מקרא ד'וחי בהם' - אמר האו"ג שאמנם אילו היה נאמר בקרא ד'וחי בהם' חיובא, שפיר יש להקשות מה בין זה לזה, אבל אין הדבר כן אלא 'וחי בהם' - רשות, ומה שהחולה חייב לעבור זהו משום 'ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש' - מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם (ב"ק צא:), שכיון שהותר לו לעבור הרי אם אינו עושה כן הוא מאבד עצמו לדעת. ואולם במקום שיש קידוש השם, גם אם אין חיוב ליהרג, אינו בכלל 'ואך את דמכם' וכדאייתא במדרש (ב"ר נח) ואך את דמכם - יכול כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל 'אך'. ובמאי מיירי הך מיעוטא, אם בע"ז גמורה הלא חייב למסור עצמו וא"צ להך ילפותא לפוטרו מהריגת עצמו, אלא מיירי באופן שהרשות לעבור ולא ליהרג, וכמו שפירש רבנו תם בההיא דחנניה מישאל ועזריה שלא היתה עבודה זרה גמורה אלא אנדרטא בעלמא (וכן פירש המדרש בספר יפה תואר, הובא בפרשת דרכים ב). ואם כן הרי נתישבה קושית הפר"ח על התוס' והרא"ש, שהואיל 'וחי בהם' רשות הוא ולא חיוב, ורק משום 'ואך את דמכם' אתינן עלה לאסור, הלכך יש חילוק אם יש קידוש השם - כגוונא דאנס, אם לאו - כגוונא דמתרפאין.

ובארחות חיים (הל' אהבת ה', הובא בב"י קנו בבדק הבית) הביא שיש מפרשים דברי המדרש בע"ז ממש, וללמדנו שמותר להרוג עצמו בידיים כדי שלא יעבירוהו על הדת. וכידוע מהמדרשים וקנינות שהיו מעשים רבים כאלו במשך הדורות שהרגו עצמם [ואת בנייהם] מחשש העברה על הדת. ובאר"ח שם הביא שיש חולקים וסוברים שאיסור גמור הוא להרוג בידיים, ולא נאמר אלא שחייב להימנע מעבירה, אף אם עי"כ ייהרגו הנכרי'.

ב) והנה כעיקר דברי האור-גדול יש להוכיח גם בשיטת הרמב"ן ובית מדרשו, דהנה הקשה הרמב"ן (בשבת מט, וכו' בריטב"א ור"ן שם ובריטב"א חולין קא: ובספר החינוך רצו) במעשה דאלישע בעל כנפים שיצא לשוק בתפלו בשעת הגזרה וראהו קסדור ורץ אחריו וכיון שהגיע אצלו נטלן מראשו ואחזן בידו ונעשה לו נס, והקשה כיצד היה מותר לו לחלוץ התפלין הלא בשעת השמד או בפרהסיא חייב למסור עצמו גם על שאר עבירות. ותירץ הרמב"ן דביטול מצות עשה שאני, שאין חייב למסור עצמו עליהן, אף לא בשעת השמד ובפרהסיא. [והריטב"א כתב לדחות הראיה שאין מצוה חיובית להגניח במשך כל היום אלא מדת חסידות. ודיברו בזה האחרונים (ע' באה"ל ר"ס לו), ולא היה לפנייהם חדושי הריטב"א על שבת. ובדעת הרמב"ן, יתכן דס"ל שחייב מדינא בתפלין כל היום אם יכול להיזהר בשמירתן, או סובר דעכ"פ לא גרע מערקתא דמסאנא].

וחזר הרמב"ן והקשה אם כן דמצוות עשה שאני, כיצד היה רשאי לצאת לשוק בתפלין ולסכן עצמו. ותירץ דבשעת השמד שאני ומדת חסידות היא. הרי שגם לשיטתו שאוסר בעלמא ליהרג ולא לעבור, יש אופן שרשאי ואינו חייב - במצוות עשה בשעת השמד. ואם כן על כרחך לומר כסברת האו"ג אף בשיטת הרמב"ן

א) פסחים נג: עוד זו דרש תודוס איש רומי, מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאין מצווין על קדושת השם כתיב בהו ועלו ובאו בכיתך וגו' ובתנוריד ובמשארותיך, אימתי משארות מצויות אצל תנור הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצווין על קדושת השם על אחת כמה וכמה. ופרש"י 'מה ראו - שלא דרשו וחי בהן ולא שימות בהן'. והקשו בתוס' הלא דין פשוט הוא שחייבים למסור עצמן על קדושת השם ולא להשתחוות לפסל [דהא בעבודה זרה הדין יהרג ואל יעבור], ובפרהסיא חייבים למסור עצמן אפילו על מצוה קלה [ואם כן הלא פשיטא דליכא בזה קרא ד'וחי בהם' ולא שימות בהם ומה צורך היה להם לשאת קל וחומר מצפרדעים]. ומפרש רבנו תם דצלם זה שעשה נבוכדנצר לאו ע"ז הוה אלא אנדרטא שעשה לכבוד עצמו, ולכך קאמר 'מה ראו'. כלומר מעיקר הדין לא היו מצווים למסור נפשם, אלא שנשאו ק"ו מצפרדעים למסור נפשם הגם שאין מחויבים, דמ"מ היה בזה קידוש השם.^א

ובבהגר"א (קנו סק"ג) נקט דהתוס' אזלו בתירוץ זה לשיטתם (בע"ז כו:) במי שאנסוהו לאכול נבלה, שרשאי למסור עצמו למיתה אע"פ שאינו חייב, וכן דעת הרא"ש שם - דלא כשיטת הרמב"ם (יסוה"ת ה,א ד) שאם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. ובשו"ע (קנו,א) פסק כהתוס' והרא"ש. והכי נמי היו רשאים חנניה מישאל ועזריה למסור נפשם הגם שלא היו מחויבים.

והפרי-חדש כתב להוכיח כדעת הרמב"ם, שהרי מבואר בגמרא דתרתמי מילי ילפינן מ'וחי בהם'; חדא דפיקוח נפש דוחה שאר מצוות, כגון חולה שיש בו סכנה מחללין עליו את השבת (יומא פה:), ואידך כשאונסים אדם לעבור עבירה אינו חייב למסור נפשו מלבד בג' עבירות חמורות (סנהדרין עד. ע"ז נד.) - והלא בחולה הכל מודים שאסור להסתכן בנפשו ולהימנע מלעבור כדאייתא בירושלמי דה"ז שופך דמים, וא"כ הכי נמי גבי אנסין דמאי שנא, הלא תרווייהו נפק"ל מחד קרא.

ובספר אור גדול (א בה"א) כתב לדחות ההוכחה, דהנה עיקר הסברא להשוות בזה דין החולה לדין האונס כבר הוזכרה בראשונים; הרמב"ן (במלחמות ה' סנהדרין עד ובתורת האדם. והו"ד בר"ן יומא פב) נקט שבשאר עבירות אסור להחמיר וליהרג, והביא מההיא ד'בכל מתרפאין' שאסור לחולה להחמיר, ואדרבה המזרי עצמו לחלל השבת הרי זה משובח ואם נמנע מתחייב בנפשו [אלא שהפר"ח האלים הקושיא ממקור הדין, דהא ילפותא אחת היא לזה ולזה]. וכתב האו"ג שבסברא יש לחלק בין הנידונים, וזאת על פי דברי רבנו ירוחם (מובא ביו"ד קנו,א), שאף אם נוקטים בכל המצוות שרשאי ליהרג [כהתוס' והרא"ש], זהו דוקא כשהגוי מכויין להעבירו על דת דאיכא בזה קידוש השם כשמוסר נפשו, אבל לא כשכוונתו להנאת עצמו, שבאופן זה ליכא קידוש השם אם מוסר נפשו ואינו עובר.^ב וא"כ ודאי ה"ה לחולה הבא

^א ולכאורה יש להוכיח דרשי, ממעשים דר' צדוק ורב כהנא בקדושין מ. שסיכנו עצמם בעשיית מעשה כדי שלא להיכשל בעבירה. אמנם יש מקום לומר דהתם שאני העבירה נבחת כרצון ולא כאונס, על כן עדיף להמית עצמו בידיים מלעבור בידיים, משא"כ כשהעבירה מבח אונס אין התר למעשה הריגה ברצון. ולפי"ז יתכן דהכל מודים שאם מכיר בעצמו שיעבור ברצון על אחת מעבירות חמורות, והעבירה מזומנת וודאית, שרי להרוג עצמו. [וע' גטין נז: במעשה דילדים וילדות שקפצו לים]. וצ"ב בפוסקים.

^א [בבאור הקו' מצפרדעים ע"ד המוסר והרמו - ע' שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ יח תשל"ב כג תשל"ג: בני יששכר ניסן י"ה; דעת החמה ומוסר ח"א קד וח"ב נח: צדקת הצדיק קעג; אור הצפון ח"ב עמ' קלח].

^ב וכן נראה מהתוס' בסנהדרין עד: ד"ה קטול (וכפי שדקדקו המש"מ יסוה"ת ה,ד ובתגר"א קנו,א). ויש חולקים ומתירים אף בזה ליהרג (ע' סמ"ק מד. וע' תרומת הדשן קצט: שו"ת מהרי"ק קלו). ונראה דמ"מ לא דמי לחולה כיון דבחולה ליכא כלל ענין קידוש ה' אם נמנע מלעבור שהרי עומדות לפניו שתי מצוות, שבת וחצלת נפש, ואין באחת מהן קידוש השם יותר מבאחרת, משא"כ באנס שסו"ס שם שמים מתקדש בכך שלא שמע לו לעבור על המצוה.

אלא שצריך באור בסברא, מדוע לפי האמת לא נתחייבו לברוח משום 'וחי בהם' ככל מי שרואה שסכנה מתקרבת אליו שמחויב להציל עצמו קודם שתבוא. ובשלמא לשאר הראשונים ניהא, די"ל שגם זה נתמעט מ'ואך את דמכם' דכל שיש קידוש השם אין זה בכלל מאבד עצמו לדעת, אבל להרמב"ם הלא אין לנו מקור לדרך ממוצעת אלא או חיוב מסירת נפש או איסור.

ויותר קשה מדברי הרמב"ם המפורשים (באגרת השמד שם, במין הרביעי) אודות האנוסים שבזמנו שכפאום הישמעאלים לקבל בפיהם את אמונתם, וכתב שם שאין חיוב למסור את הנפש על זאת הואיל והאנוסים והאנוסים יודעים שניהם שקבלתם מהשפה ולחוץ אבל לבס בל עמהם, ומכל מקום אם עושה כן הרי זה מחסידי עליון [והריטב"א בפסחים כה חלק על כך וכתב שחייב למסור נפשו ולא להודות בפיו באמונת הגויים. וכן כתב בספר החינוך כה תיז. וכן פסק בשלחן ערוך (קנו.ב. יעו"ש פרטי הדינים) שאפילו לומר שהוא גוי כדי להינצל אסור]. וצ"ב כיצד דברי הרמב"ם הללו מתישבים עם הכלל שנקט שכל מקום שאמרו יעבור ואל יהרג, אם לא עשה כן מתחייב בנפשו.

ויש מקום לבאר ענין הממוצע הזה של רשות למסור הנפש, עפ"י לשון הרמב"ם (שם ה,ד) 'וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם.. ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם'. הרי להדיא שבאופנים הרגילים כל שלא קידש את השם הרי זה חילל את השם. אכן באופנים האמורים של אפשרות בריחה או של הודאה לאמונתם מן השפה ולחוץ יש שם ענין ממוצע, שאם לא מסר נפשו אלא ברח, או אם אמר בפה - ליכא חילול השם דכו"ע ידעי דלאצולי נפשיה קמכוין, מאידך אם מסר נפשו הרי זה קידש את השם. ואם כן נהי שבמצב הנוכחי שאין חילול השם איכא 'וחי בהם', ואולם אם לא ברח ולא הודה בפה הרי זה מעשה מובהק של קידוש השם וא"כ סוף סוף בשעה שמסור את הנפש ליכא איסורא משום 'וחי בהם' שהרי סו"ס מסר את הנפש על עבירה חמורה שדינה בעצם 'יהרג ואל יעבור'. ועל כן שרי להכניס עצמו למצב כזה של 'יהרג', ולא דמי לשאר כל אלו שנאמר בהם 'יעבור ואל יהרג' דלעולם אין שם דינא דהריגה על קידוש השם!

(ד) אמנם נראה לבאר גדר הדברים ברווחא טפי, דהנה בסוגיא בע"ז (גד.) אמר רבי זירא, מי שאנסוהו עכו"ם להשתחוות לבהמה - אינה נאסרת לגבוה משום 'נעבד' דאונס רחמנא פטריה. ואעפ"י שהדין מחייבו ליהרג ולא לעבור, אם עבר והשתחוה אין הבהמה נאסרת. ותרתי מילי שמעינן מהכא: א. מוכח כשיטת הרמב"ם שאף בשלש עבירות חמורות, מי שעשה שלא כדין ועבר ולא נהרג, אעפ"י שחילל את השם אינו נענש בבית דין מפני שאנוס הוא. כן הוכיח הריטב"א מסוגיא זו, דאף בעבודה זרה שהיה לו ליהרג ולא לעבור מ"מ חשיב אנוס. ב. מכאן ייסד בשו"ת חמדת שלמה (או"ח לה) שמעשה הנעשה באונס אינו מתייחס כלל לאדם [ולא רק שפטור מעונש מפני אונסו] ואין כאן שם מעשה עבירה של האדם, הלכך כיון שזה אנוס על הדבר בפועל [הגם

1 ויש מקום לומר לפי"ז שגם באופן של אדם גדול שהכל למדים ממנו והשעה צריכה לכך, רשאי אף להרמב"ם למסור עצמו משום קידוש השם. וכן הביא הכס"מ (יסוה"ת ה,ד) מהנמו"י שאף הרמב"ם מודה לכך. וכן נקט הגר"א (קנו סק"ג) בדעתו. ויש ליתן טעם בגישתה מצוה זו ד'ונקדשתי' משאר כל מצוות שבתורה שהיא כתובה בלשון דממילא ולא בלשון מפורש של ציווי [שלא כ"ל תחלוף] - כי אמנם יש בה כמה וכמה אופנים להתקיים בלא חיוב רק כרשות [להתנס' ורא"ש בכל המצוות, ולהרמב"ן במצוות עשה בשעת השמד ולהרמב"ם בשיכול לברוח או בהודאה בפה לוגי וכדו]. ונראה עוד שע"ז רמזו בק"ו מצדדעים שקפצו לתנורים בטבען בלא שצטוו על קדושת השם, וה"נ מעשה זה נעשה כבממילא [ונקדשתי' - מאליו] הגם שאין בו ציווי.

וסיעתו, ד'וחי בהם' רשות, ומה דאתינן לאסור הוא משום 'ואך את דמכם' וכל היכא דאיכא קידוש השם נתמעט דאינו בכלל האיסור. ומה דפליג הרמב"ן על התוס' ואוסר ליהרג בשאר עבירות בצנעה ושלא בשעת השמד, היינו משום דס"ל שאין בזה קידוש השם [וזהו שהשוה זאת לההיא דבכל מתרפאין דליכא ענין קידוש השם], ואילו התוס' נקטו שאף בזה יש משום ק"ה, ובהא פליגי, אבל לא פליגי בעיקר הסברא שבכל מקום שיש קידוש השם שרי למסור עצמו ואינו בכלל מאבד עצמו לדעת.

ועל דרך זו יש לבאר מה שכתב הנמו"י (בסנהדרין עד) שאדם גדול ומוחזק בחסידות שהכל למדים ממנו, מותר לו למסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שילמדו ממנו אם רואה שהשעה צריכה לכך (והביאוהו הב"י והרמ"א י"ד קנו.א) - והיינו משום שבאופן זה איכא קידוש השם, ושרי אף לדעת האוסרים בעלמא ליהרג ולא לעבור.

ג) ואולם הרמב"ם כללא כייל דכל מקום שאמרו יעבור, אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו, ומשמע בפשוטו דלית ליה כל החילוקים הנ"ל אלא אף במקום קידוש השם אין רשות לאדם למסור נפשו, מלבד בשלש עבירות או בשעת השמד או בפרהסיא דחיובא איכא. ואמנם נראה שהולך הוא לשיטתו זו בכ"מ;

א. מרהיטת לשונו (בה"א) מבואר שמפרש 'וחי בהם' כדין המחייב ולא רשות בעלמא, ומפורש כן ב'אגרת השמד' שלו (במין השלישי). א"כ מובן שאין חילוק בזה בין חולה לאנס, שכשם שהחולה מצווה להציל את חייו כך במקום אונס מצווה בדבר משום 'וחי בהם', וכהשוואת הפר"ח. ואמנם הרמב"ם שם לא הזכיר כלל קרא ד'ואך את דמכם', ואילו הרמב"ן (במלחמות שם) הזכיר הך קרא כנימוק לאיסור ליהרג בשאר עבירות - ואזלו לשיטתייהו.

ב. הרמב"ם (בה"ד) הביא מעשה דחנניה מישאל ועזריה כדוגמא למקומות שבהם חייב ליהרג. והרי זה מוכח כשיטתו שאין שייך רשות בדבר אלא או חיוב או איסור, שאילו הסוברים דרשאי ליהרג, מפרשים להא דחמו"ע באופן שלא היו חייבים למסור עצמם, כאמור.

ג. הרמב"ם (שם) הביא מדינאל ורבי עקיבא שמסרו נפשם על המצוות בשעת השמד, כדוגמא לאותם שחייבים ליהרג בשעת השמד - הרי משמע שאף על מצות עשה [כגון תפילה ותלמוד תורה] חייבים למסור את הנפש, ודלא כהרמב"ן ודעימיה. [וא"כ לא קשה מאלישע בעל כנפים שמסר נפשו, דשעת הגזרה היתה וחיוב למסור הנפש אפילו על מצות עשה].

מעתה הרי לשיטת הרמב"ם חוזרת למקומה קושיית התוס': מהו שאמרו 'מה ראו חנניה מו"ע שמסרו עצמן וכו' נשאו ק"ו בעצמן מצדדעים' והלא להרמב"ם מדובר בעבודה זרה ממש והדין פשוט שיהרג ואל יעבור. ועל כרחנו לומר (כמש"כ האור-גדול שם) כתירוץ האחר שבתוס' בשם ר"י, שמפרש מה ראו שלא ברחו, שהרי היו יכולים לברוח קודם המעשה כמו שעשה דניאל.

ד וכע"ז יש בפירוש רבנו יונה אבות ד, ד' דמסי"ג על ערקתא דמסאנא לאו חיוב לכל אדם אלא לאנשי מעלה. [ובש"פ נראה דבשעת הגזרה אפילו אערקתא דמסאנא הוי חיוב לכל אדם. ושמא רבנו יונה מייירי כשלא מתכוונים להעביר על דת ישראל דוקא אלא מחייבים הכל לילך בל חוקם].

ה וע' ע"ו י"ח. דרבי חנינא בן תרדיון הקהילת בקלות דברים ולימד תורה בשעת הגזרה, ורבי יוסי בן קיסמא הוכיחו על כך, ומשמע שנקט ר"י דבמצוות עשה אסור אפילו בשעת השמד ואילו ר"ח נקט דשרי או דחייב. [ובספר מי השלוח (תצא) כתב שמצינו שאנשים מסוימים שמסרו נפשם על מצוה אחת שלא מן הדין, מפני שהיא מצוה השייכת להם לפי שרשם, כגון דניאל על התפילה ורע"ק על נטילת ידים וכד'. ובא"מ (ו"ד ח"א ח) כתב סברא הפוכה, שאף לשיטת שרשאים ליהרג בשאר איסורים, והו"ד רק אם היה מוסר נפשו על כל דבר ודבר, אבל אם עושה כן על דבר אחד הרי זה מתחייב בנפשו, שמראה שאינו עושה כן מצד ק"ה אלא שחושב להחמיר בענין מסוים הנראה לו, והלא במקום פיקו"ג התר גמור הוא, ע"ש].

שהיה לו ליהרג ולא לעבור] - אין כאן חלות שם 'נעבד'.

והנה בגמרא סנהדרין (עד): איבעיא אם בן נח מצווה על קדושת השם, למסור עצמו על מצוותיו. ולהלכה פסק הרמב"ם (ע' מלכים י, ובכס"מ) שאינו מצווה, וכגרת התוס' שם שהספק נפשט [דלא כגרתנו וכפרש"י]. ויש לדקדק בלשון הרמב"ם (שם) שבן נח 'מותר לו לעבור' אבל אינו מחוייב בדבר אלא רשאי ליהרג, שלא כבישראל שאסור. ואמנם נחלקו הקדמונים בדין זה; דעת מהרי"מ ט' (בדרשותיו סוף פ' תולדות) לאסור, ודעת מהר"ש יפה (יפה תאר נח) להתיר [ובזה פירש המדרש הנ"ל למעט מ'ואך את דמכם' ב"נ שמסר עצמו למיתה על מצוות] - כאשר האריך בזה בפרשת דרכים (הדרוש השני). ומדויק כדבריו מלשון הרמב"ם כאמור! אלא דטעמא בעי, מה בין בן נח לישראל הלא שניהם מצווים על איבוד נפשם ולמה לישראל אסור למסור הנפש על המצוות ולב"נ מותר.

אך באור הענין [עיקרי הדברים נתבארו בשו"ת חמדת שלמה שם, וע"ע בזכרון שמואל סה. והארכנו עוד בכללות הענין במק"א"ח], דהנה התוס' שם הקשו מה טעם אין בן נח מצווה על קידוש השם והלא בישראל נאמר 'וחי בהם' ודרשינן ולא שימות בהם, משמע דבלאו קרא מחוייב למסור עצמו למיתה, וא"כ בב"נ דלא כתיב 'וחי בהם' מדוע אינו מחוייב למסור עצמו. ותירצו [ומבואר יותר בתורא"ש] דמאי דאצטריך 'וחי בהם' זהו רק כדי שלא ללמוד משלש עברות חמורות שחייב ישראל למסור את הנפש, אבל מצד הסברא הפשוטה לא היה מחוייב למסור נפשו, על כן בן נח אינו חייב למסור עצמו הגם דלא כתיב בהו 'וחי בהם'. ובאור הסברא פירש בחמדת שלמה (שם) על פי יסודו, שהמעשה שנעשה באונס אינו מתייחס אל האדם העושהו, על כן כשאונסים אדם לעבור על אחת מן המצוות, מצד הסברא הפשוטה אין כאן איסור כלל דאונס כמאן דלא עבד, אלא שבשלש עבירות חמורות גילתה תורה שישראל חייב לקדש את השם ולמסור את הנפש, משא"כ בבן נח אינו חייב. ובמנחת חינוך (רצוג), נראה סברא אחרת, שאין אדם מחוייב במצוה עד כדי מסירת נפשו, וכשם שמצינו שיעור בחיוב האדם במצוות עשה, עד חומש מנכסיו, כך גם בשאר איסורים סברא היא ששיעור החיוב במצוה הוא עד כדי חיי נפשו של האדם.

ובזה ביארו החמד"ש והמנ"ח דיוק נוסף שלמדו מדברי הרמב"ם, דדווקא בכגון אנס רשאי בן נח לעבור ולא ליהרג, אבל בחולה מסוכן שנצרך להתרפאות באיסורין, אין בן נח מותר לעבור ולהתרפא, דהאי דינא דבכל איסורי תורה מתרפאין, הביאו הרמב"ם (בהלכות יסוה"ת ה) רק גבי ישראל ולא בב"נ. ודלא כהפר"ד (בדרוש השני) שנקט להתירא. וע' בהגהות רעק"א (יו"ד סב) שציין לפמ"ג בתבת גמא שנסתפק בזה]. וטעמא דמלתא, שהרי מבואר ברמב"ם (יסוה"ת ה, ד, ו) שאף בישראל יש חילוק ביסוד הדין בין אנסין לחלאין, דבאונס אם עבר ולא נהרג - פטור בידי אדם אף בשלש עבירות חמורות מפני אונסו וכנ"ל, ואילו בחולה שעבר ונתרפא בעבירות אלו - עונשים אותו ב"ד. וביארו האחרונים (ע' מנ"ח ואו"ש ועוד) שחולה הבא להתרפאות באיסור אינו מוגדר כאונס, שהרי חיינו מסוכנים מפני מחלתו והוא בא מרצון להציל עצמו על ידי עשיית איסור, ומאחר שהדין אוסר לו הדבר, אם עשה כן הריהו עובר במזיד ממש שהרי אינו אנוס על מעשה זה,

ואינו דומה לאנס הכופהו לעבור שאותו מעשה עבירה נכפה עליו הלכך גם אם עבר ועשאו סו"ס עשאו באונס.

וא"כ הכא נמי לענין גוי, הגם שהותר לו לעבור במקום אונס מצד הסברות הנ"ל שאין המעשה מתייחס אליו או משום שיעור בחיוב המצוה, זהו רק כשהמעשה מוגדר כ'אונס' אבל חולה הבא ביזמת עצמו להתרפאות באיסור, אין כאן שם אונס המתיר, וכמו"כ אין כאן ענין לשיעור במצוה, דהא אין הנידון אם מחוייב למסור נפשו עבור המצוה אלא אדרבה, הוא בא למסור המצוה עבור נפשו, וזה לא הותר. והואיל ואין בגוי התירא ד'וחי בהם' הרי אסור לו להתרפאות באיסור.^ט

[מאידך] יש מקום לדברי הפר"ד שנקט דאף לב"נ שרי להתרפאות באיסורין במקום סכנה, עפ"י סברת הר"א מזרחי (שמות) שפירש מה שאמרו בגמרא (נדרים לא): שנמנע משה רבינו מלמול את בנו מפני הסכנה, והקשה הלא עדיין לא נאמר להם 'וחי בהם', ותיריך שנמנע מצד הסברא (ביזמא פה): דחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. וכ"ה בשיטמ"ק נדרים שם. ואמנם יש בזה חידוש לומר סברא זו גם במצוות דבני נח שעניינן במניעה מאיסור ולא בקיום חיובי. ועוד הלא גם בישראל הך סברא נלמדת מקרא ד'ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת' (שם), משא"כ בבן נח. עכ"פ לפי דבריהם הלא סברא זו שייכת הן באונס הן בחולה. וכבר הארכנו בכ"מ בדין זה ד'חלל עליו' וכן בעיקר קושית המזרחי].

וייש להביא ראיות נוספות לחילוק זה שבין 'אונסין' לחלאין; הש"ך (ביו"ד קנו סק"ג) דן בדין סכנת אבר [כגון שאומרים לו לאדם עבור או נקטע ירך], אי דמי לאונס ממון או לנפשות, וציין לאו"ח שכח ס"ז, וסיים 'ונראה לקולא'. ולכאורה אין לדבריו פשר שהרי באו"ח שם מבואר שאין מחללים שבת על סכנת אבר [באופן שלא יבוא עי"כ לסכנת נפשות], ומהו זה שהראה מקום לאסור וסיים לקולא. אך לפי החילוק האמור מובנים דבריו, שרצונו לומר אעפ"י שלענין התרפאות אנו נוקטים להחמיר, שאין לו לאדם ליזום רפואה להציל אבר כשכרוך הדבר בחילול שבת, מ"מ לענין אנס נראה לקולא. והטעם כנ"ל, דשאני היכא שהמצוה היא המסכנת את האבר, כגון באנס הקושר בין העבירה לנטילת האבר, בזה מסתבר לילך לקולא שאינו חייב למסור את האבר בשביל המצוה [אם מטעם דאונס כמאן דלא עבד, או סברא בשיעור החיוב]. ולא דמי לעבירה מרצון כדי להציל האבר מסכנה, שזה לא הותר, שהרי מקור הך דינא דמתרפאין באיסורין הוא רק משום קרא ד'וחי בהם' ולא מסברא כאמור, וא"כ כלפי זה אמרינן דדווקא כשהדבר נוגע לחיים ממש, אמר קרא 'וחי' ולא שימות, אבל לא בחיי אבר.^ט

^ט לכאן י"ל שמצד הסברא בלא קרא, בכל אופן של סכנת הנפש אין אדם מחוייב במצוה [ורק בישראל ס"ד דנילף מנ' עבירות שמחוייב למסור את הנפש], וא"כ גם בגונא דחולה מותר לב"נ להציל עצמו באכילת אבר מן החי וכיו"ב. וכי היכי שב"נ שחוג פטור מכלום מצד הסברא אלא אם קרוב למזיד (כמש"כ הרמב"ם מלכים יא) כך מסתבר שהעובר כדי להציל עצמו ממיתה אינו חמור מהשוגג. וממה שהרמב"ם לא הביא דינא דמתרפאין בנכרי - אין ראיה, כי לא הוכר בנמרא להדיא. ועוד יתכן דאדרבה, אם לא ריפא עצמו באיסור עובר הוא ב'ואך את דמכם' לנפשתיכם אדרש', דדוקא באנס רשאי ליהרג ולא לעבור משום קידוש השם, משא"כ בחולה מסתבר שאין בזה ק"ה. וגם אם אתינן עלה מצד סברת 'אונס', י"ל שאף חולה חשיב אונס (וכן לשון הרמב"ן במלחמות בסנהדרין שם, ד' בכל מתרפאין אונס הוא), ומה דחולה ישראל חשיב מיד כשמתרפא עצמו בג' עבירות, זהו רק משום שאסור לו לעבור, אבל אם מצד הדין היה מותר, מסתבר שגם זה היה נחשב 'אונס' שהרי נראה דבכגון תנאי דאם לא באתי, אם מחמת סכנת מחלה עשה מעשה שמנע את ביאתו - אונס הוא, ולא דינינן ליה כמי שברצונו להציל עצמו ממחלתו מנע את ביאתו. [גם מסתבר שלענין שיעור חומש במצוות, אין חילוק אם נצרך להוציא ממון על המצוה עצמה או אם מחמת איום חיצוני על ממנו נצרך לעשות מעשה המונעו מן המצוה].

^י בפמ"ג (או"ח שכח במ"ז סק"ו) צרד בתחילה עפ"י הש"ך להתיר לעבור על איסור תורה משום סכנת אבר, ורק בשבת החמירו, אבל בסוף דבריו הביא להוכיח מתשובת הרדב"ז לחלק בין חולה הבא להתרפא לאנס. ולפי האמור בפנים זו היא כוונת הש"ך. וכן נראה באג"מ יו"ד ח"ב קע"ד, בכונת הש"ך.

^ז ונמצא דהרמב"ם לשיטתו שאוסר לישראל ליהרג ולא לעבור, ע"כ מפרש המדרש הנ"ל גבי בני נח דאיירי ביה קרא, וכמו שפירש הי"ת. ונמצא מקור דינא במדרש. ואולם יכול גם לפרש בגונא שיתול לברוח ולא ברח אלא מסר נפשו וכמו שנתבאר בפנים שכך צריך הרמב"ם לפרש הריא דחמו"ע.

ה) נמצא אם כן דינא ד'וחי בהם' חידש שאף כשאין האדם נידון כאנוס על המעשה ואין המצוה מסכנתו אלא מסוכן הוא מסיבה חיצונית - נדחים המצוות והאיסורים מפני הסכנה. ובישראל דוקא ולא בבן נח.

ומובן אם כן דיוק דברי הרמב"ם דכן נח מותר לעבור במקום אונס אבל רשאי ליהרג ולא לעבור - כי אמנם אנוס הוא ולכך הותר אבל מאידך אין בו 'וחי בהם' הלכך אינו מחויב לעבור. וכמו כן מובן ענין הממוצע באופנים הנ"ל שיכול לברוח מעיקרא, או כשמקבל בפיו אמונת הישמעאלים באופן שהכל יודעים שהוא מן השפה ולחוץ - שמצד אחד רשאי לעבור דהא ליכא חילול השם ואין שם מעשה עבירה, וא"כ יש כאן אונס המתיר או שיעור בחיוב, ומאידך כיון שאם יהרג הרי קידש את השם א"כ לא נאמר בזה 'וחי בהם' הלכך רשאי ליהרג, בדומה לדין בן נח שמותר לעבור אבל רשאי ליהרג כיון שאין בו 'וחי בהם'.

בדברים אלו יש לתרץ שיטת בעה"מ המחודשת (בסנהדרין שם)⁷, דהא דאמרין בגילוי עריות יהרג ואל יעבור הוא רק כשמתכוין האנס להעבירו על הדת, אבל אם כוונתו רק להנאת עצמו [כגון בלקיחת אסתר] - יעבור ולא יהרג. והרמב"ם תמה על כך מסברא, והלא בג' עבירות חומר העבירה הוא גורם הדין ולא חילול השם, וא"כ מה לי אם כוונת האנס להעביר על הדת אם לאו. ועוד תמה מדאמרין (שם עה) מעשה באדם אחד שנתן עינו באשה אחת והעלה לבו טינא, דמבואר שם דבאשת איש פשיטא דיהרג ואל יעבור, והרי התם אין שייכא כלל העברה על דת, הרי שאף בלהנאת עצמו אמרינן יהרג ואל יעבור. ועוד הקשה מהמעשים בגמרא קדושין (מ) ברבי צדוק ורב כהנא שמסרו עצמם למיתה כדי שלא להיכשל בערוה, ובודאי היו מחויבים כן מדינא שאל"כ הלא היה אסור לעשות זאת [וכמבואר לעיל שאפילו להתוס' והרא"ש דבשאר עבירות אם רצה ליהרג רשאי, אמר רבנו ירוחם דהיינו דוקא בגוי המתכוין להעביר על דת ולא להנאת עצמו].

וכדי לתרץ שיטתו נקדים לראות דענין נוסף יש שנתחדש ב'וחי בהם' שאינו קיים בשאר אונס, דהנה דנו האחרונים בענין עבירה הנעשית באונס ורצון כאחד, האם נידון האדם כאנוס או כעושה מרצון. והוכיחו הפני-יהושע וההפלאה (בכתובות ג) שנחשב כרצון, מדאמרין (בכתובות נא: ועוד⁸) בנאנסת שתחילתה באונס וסופה לרצון היתה נאנסת על בעלה, לולא סברת 'יצר אלכשה' שנידון הכל כאונס - הרי שאם העבירה נעשית לרצון האדם, הגם שהוא אנוס עליה - נידון כרצון.

ובספר בית הלוי על התורה (שמות, ד"ה וירא) נקט על פי זה, שהמחלל שבת במקום פיקוח נפש, אינו נחשב כאנוס אלא כאשר לולא האונס לא היה עושהו, אבל אם היה מחלל בלאו הכי, נענש על כך.

וצ"ע טובא בדבריו, שהרי סוגיא ערוכה במנחות (סד), לא שמע שטבע תינוק בים ופרש מצודה להעלות דגים והעלה דגים ותינוק, לרבה פטור, זיל בתר מעשיו. וכן פסק הרמב"ם (ספ"ב שגגות). הרי להדיא אעפ"י שכוונתו לצידת דגים וגם צד אותם, אך כיון שבמעשהו הציל את התינוק, אינו חייב. וא"כ הוא הדין למרפא את החולה, נהי דכוונתו לעבירה סוף סוף מעשה הצלה

עוד נראה להכריח את עיקר החילוק, ממה שכתב בהגהה במרדכי (בסנהדרין שם - בשם ר"ב) שאם אונסים אדם לקטוע אבר לחברו, ואם לאו יהרגוהו - רשאי לקטוע ולא ליהרג. ועתה, אם נבוא להשוות דין 'מתרפאין' לדין 'אונסין' הרי יצא שאדם חייו נתונים בסכנה, מותר לו ליטול אבר מחברו בעל כרחו כדי להציל את חייו - וזה ודאי אין נראה כלל. וכבר נתבאר הדבר במק"א עפ"י הגרש"ש ק והגרש"ר טעם הדבר, שאעפ"י שאין זו אלא עבירת לאו ד'פן יוסיף' והרי כל הלאוין הותרו במקום פיקוח נפש, מ"מ לאו כל כמיניה ליטול אבר של חברו כדי להציל עצמו, שאין לו לאדם זכות ושליטה בשל חברו, ואין הדבר בא מעיקרא לידי שאלת דחיית איסורים. משא"כ בההיא דהמרדכי שאונסים אותו לכך, אז הנידון הוא למסור עצמו למיתה בגלל מניעת לקיחת אבר חברו - וזה אינו חייב.⁹ הרי חזינן חילוק זה שבין דבר הבא מיוזמת האדם כדי למנוע סכנה, ממצב שהאיסור עצמו מהווה את סיבת הסכנה.¹⁰

וכן יש לבאר שיטת רש"י (בב"ק ס) שאסור להציל עצמו בממון חברו. וכן דעת הראב"ד (שם ק"ז - אם לא משום תקנת יהושע). ואין מובן טעם הדבר: מאי שנא איסור גזל משאר כל איסורי תורה שנדחים מפני פיקוח נפש [ואמנם לדעת ר"מ בתוספתא (מובאת בראשונים כתובות יט.) נמנה איסור גזל עם שלש עברות חמורות, אבל לא קיי"ל כן]. אך לפי האמור נחא, דרש"י והראב"ד מיירו כשבא מיזמתו להציל עצמו מסכנה שהוא נתון בה, ובוזה סוברים שאין לו רשות ליטול את של חברו, ולא דמי לאנס האומר לו או גגזול או נהרגך, ששם הוא נידון כאנוס על הגזילה. ושאר הראשונים החולקים אף באופן הראשון וסוברים שמותר להציל עצמו אלא שחייב לשלם לחברו לאחר מכן, אינם חולקים על עיקר הסברא אלא סוברים שהואיל וגם חברו היה מחוייב להוציא ממנו ולהפסידו כדי להציל את זה משום 'לא תעמד על דם רעך', א"כ גם הוא עצמו מותר לו לעשות כן. [בשו"ת בנין ציון (קסז ואילך) נקט לעיקר כרש"י. ויצא לחדש בזה הלכתא לדינא. ואין דבריו נראים. וע' שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סוס"י קעד]. מעתה לענין נטילת אבר שנקטו הפוסקים שאינו חייב למסור אבר שלו להצלת חברו (ע' פתחי תשובה קנז סקט"ו מהרדב"ז¹¹), ודאי אי אפשר ליטול מחברו שלא מרצונו כדי להציל עצמו.

ובזה בארו אחרונים דברי הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם הל' חובל ה,ב) שהנוטל ממון חברו באונס, אם האנסים ייחדו ממון מסויים - פטור מלהחזיר לו מה שנטל. ואם לא ייחדו, אלא שלא היה לו ממון ונטל מאחר - חייב לשלם לו מה שנטל. ובאור החילוק הוא שבאופן הראשון הרי היה אנוס על הגזילה [ויש לדון אי תליא בפלוגתת הראשונים באדם המזיק באונס גמור], אבל באופן השני נידון כמשתמש בממון חברו להציל עצמו, שהרי האונס לא היה על הגזל, כי גם אילו היה לו ממון משלו היה האנס מתרצה בו (עפ"י מנ"ח רצ"ב; אור גדול א [דף כ]; זכר יצחק ח"ב מד; חזו"א ב"ק טז,כה).

יא ויש בדברי המרדכי חידוש בסברא, דהלא נראה שהשני אינו מחוייב למסור האבר כדי להציל את זה (בהכרעת הפוסקים - אם כי פליגי בדבר רבנואמא), ואם יטול אדם אחר האבר בלא רצונו כדי להציל חייו של זה - רשע הוא. גם יתכן שאם ירדפוהו זה המסוכן ליטול אברו, יהא מותר להציל אברו באבר הרוחף [ובזה תתיישב דרשת הספרי (והרמב"ם הל' רוצח א,ז) על 'וקצתה את כפה' כפשוטו של מקרא, ובסכנת אבר מיירי דרשאי להצילו בקציצת כפה. וצ"ע]. אעפ"י רשאי המסוכן ליטול אבר חברו כדי להציל עצמו, מפני שהוא אנוס בדבר ואינו חייב למסור עצמו למיתה.

יב וע' זכרון שמואל פגטו. ולפי האמור יוצא שאם באדם להורגו או אונסו לעבור ע"ז, אין רשות להציל עצמו באבר חברו, דהוי ככא לרפא עצמו באבר חברו. ועוד נראה שאם האנס אומר לו חלל שבת או קטע יד חברך - חייב לחלל משום פיקוח נפשו ולא לקטוע יד חברו, שאין לו רשות ליטול את של חברו מפני מניעת חילול שבת שלו. [ואולם באומר לו עבוד ע"ז או קטע יד חברך, מסתבר דחשיב כאנוס על קטיעת היד, דלעבוד בכל אופן אסור ונמצא שמעמיד לו שתי בררות, הצלת נפשו מול יד חברו].

יג וכן נקטו לדינא באו"ש הל' רוצח ז,ח ובאגמ"י יו"ד ח"ב קעד, ד.

יד וכן נקט הגר"א (בבאורי קנז סק"ז) בדעת רש"י בסנהדרין ע"ד:

טו וכן נקט החזו"א יו"ד סח,ב. וע"ע קובץ הערות מט: חלקת יואב קמא,ב.

הגם שהיה אנוס. ואולם דוקא בפרהסיא אבל בצנעה אליבא דר' ישמעאל דאמר בצנעה יעבור ואל יהרג אפילו בע"ז (ענוס) - אינה נאסרת. וצ"ב בסברת חילוק זה, הלא כיון שאוסר נעבד באונס [ע' להלן בבאור הסברא], אם כן מדוע כשהשתחוה בצנעה אין הבהמה נאסרת, נהי שהמעשה היה בהתר לר' ישמעאל, סוף סוף נעבדה בה עבירה דעבודה-זרה - אלא מוכח שאעפ"י שבאונס לבד סובר רבא שעדיין שם 'מעשה עבירה' יש בהשתחוויה, אך כשעושה כן על פי דין, משום 'וחי בהם', אין זה נידון כמעשה עבירה כלל. [ואף דרבא גופיה פליג בסוגיא דמנחות שם ומחייב בהעלה תינוק ודגים, יש לחלק דהתם צידת הדגים והצלת התינוק שני 'מעשים' הם, וכיון שלא נתכוין לתינוק הרי הוא כמתעסק כלפי הצלת התינוק ולכך נחשב 'מעשה צידה' לחייב עליו, משא"כ בהשתחוויה לבהמה הוא מעשה אחד וכיון שהוא מצוה של הצלת נפשו אין עליו שם 'מעשה עבירה']. והרי כבר ייסד הגרי"ז (בהל' ע"ז) שאיסור נעבד יסודו משום חלות שם 'מעשה עבירה' ולא מעצם שם 'אילול' שחל עליה. ומוכח כן בכמה ראיות כמבואר במק"א"ו.

וכיון שנתברר שהם שני ענינים חלוקים, דין אונס [השייך גם במקום שהדין מחייב לעבור אך מ"מ חשיב 'מעשה עבירה'] ודין 'וחי בהם' [המחייב לעבור אף במקום שאינו 'אונס' ממש כגון בחולה או ב'אונס ורצון'] שבזה לא חשיב מעשה עבירה כלל אלא אדרבה הוא מצוה, מעתה יש להבין שיטתו של בעל המאור דהנה ביסוד סברתו שנקט להתיר כשמתכוין הגוי להנאת עצמו, ביאר החמדת-שלמה דהיינו מפני הסברא האמורה דגדר האונס הוא שהמעשה אינו מתייחס לאדם ומשום כך אינו בדין יהרג ולא יעבור, שאין כאן 'יעבור' מאחר והוא מעשה הנעשה באונס וכדברי ר' זירא הנ"ל דכל דבאונס לא חשיב 'נעבד'. אלא שיש לבאר אם כן מדוע במקום חילול השם יהרג והלא אין המעשה מתייחס לאדם וא"כ אין כאן 'מעשה עבירה' כלל.

ועוד יש להבין, הלא רבא פליג אר' זירא ונקט לאסור הבהמה לגבוה. הרי שנקט שאף הנעשה באונס חשיב מעשה עבירה. ואם כי החמד"ש נקט שרבא אכן חולק על היסוד האמור וסובר דאונס אינו אלא פטור מעונש, ודחק שם דקיי"ל כר' זירא ולא כרבא, אולם אין משמע כן פשטות הפוסקים.

אכן נראה דודאי אף לרבא מעשה הנעשה באונס אינו מתייחס לאדם, וכדמוכח מדברי רבא גופיה בנדרים (כו) בההוא גברא דאמר אי לא אתינא עד תלתין יומין ליבטלון זכוותאי, איתנים ולא אתא - דאונס הוא ואונס רחמנא פטריה הלכך לא הפסיד, והרי אין הנידון שם לענין עונש, ומוכח כמו שביאר הגרא"ו (ריש כתובות) שסברת רבא משום שאין האונס מתייחס לאדם, ואינו בכלל תנאו 'לא באתי'. ועל כרחק לפרש שאף לרבא אין מייחסים המעשה לאדם, אך זהו רק כלפי נידון אחריות האדם כלפי מעשיו [הן לענין עונשין הן לענין תנאים, שאינו אחראי לכך שלא בא], משא"כ כשדנים על המעשה מצד עצמו, סובר רבא דאף הנעשה באונס שם 'מעשה עבירה' עליו, ועל כן חשיב 'נעבד' [ודלא כר' זירא דחשיב לה להשתחוויה זו כמעשה קוף בעלמא וליכא כלל 'מעשה עבירה'].

מעתה תתבאר היטב סברת בעה"מ, דאדרבה יסוד דבריו הוא אליבא דרבא שנקט דאף באונס איכא שם מעשה עבירה אלא שהאדם אינו אחראי עליו, הלכך כשאונסו הגוי להנאת

הוא. [ולכן בחולה שיש בו סכנה, מדינא אין מקום לחזר אחר רופא שומר מצוות העושה מלאכה רק מחמת פיקוח נפש, כי אף רופא אחר שהיה מחלל לצערנו בלא"ה, סוף סוף עתה הוא עוסק בהצלה ואין כאן מעשה איסור. וע' שש"כ פל"ב הערה קכה ובתקונים-ומלואים מהגרשו"א, שמ"מ יש להעדיף יותר רופא שומר מצוות מרופא עבריין אשר כוונתו רק עבור בצע כסף - משום שעכ"פ אצלו הוא בגדר נתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה].¹⁰

ולא דמי לנידון 'אונס ורצון' שנידון כרצון כאמור - שיש לחלק בין אונס ובין פיקוח נפש; הנצרך לעשות מעשה עבירה באונס, הלא אין כאן מעשה מצוה אלא עבירה, רק שהאונס פוטר ומתיר לו, הלכך כאשר רוצה בדבר הרי נעשית כאן עבירה לרצונו. לא כן המחלל שבת עבור חולה וכד', הלא מקיים בזה מצוה הצלת נפשות, וא"כ מאי אכפת לן כמה שכוונתו גם לצורך עצמו, סוף סוף מעשה מצוה הוא ולא מעשה עבירה [ואין זה שייך לפלוגתת הפוסקים אם שבת 'הותרה' או 'דחויה' אצל פיקוח נפש].

וההיא דנאנסת שהביאו האחרונים להוכיח דאונס ורצון נידון כרצון, י"ל דמיירי באונס גרידא ולא בגוונא דפיקוח נפש. ואף אם מדובר באיום על חייה [כההיא דצנועות דרפ"ק דכתובות], הלא לענין איסור אשת איש לבעלה אין הדבר תלוי בשם 'עבירה', וכמו שכתב מהרי"ק (קסח. הביאו הרמ"א באה"ע קעח) שהמזנה תחת בעלה אסורה עליו אפילו 'אומרת מותר' דבכל התורה חשבינן לה כאנוס או שוגג, סוף סוף 'מעלה בו מעל' קרינן בה, שאין הדבר תלוי בעבירתה לשמים אלא בכגירתה בבעלה, וכתב שם להדיא שגם הטר ד'וחי בהם' לא מהני להתירה לבעלה, כהא דמרדכי ואסתר. ואם כן, לענין זה אם אף אינה אנוסה, יש כאן מעילה בבעלה גם אם אין זה 'מעשה עבירה'.

וכבר עמד על עיקר חילוק זה הגאון מקוטנא בספרו ישועות ישראל (כא). וחילק גם לענין דינא דמכנים עצמו לאונס, שיש חילוק בין אונס גרידא לפיקוח נפש, ונתבאר עוד במק"א"ו.¹¹

וראיה נוספת לחילוק זה שבין 'אונס' גרידא למעשה הנעשה משום 'וחי בהם', דהנה רבא (בע"ז נד.) פליג על ר' זירא וסובר שמי שאנסוהו להשתחוות לבהמה והשתחוה לה - נאסרת,

10 וע' בבאור הלכה (שט"ז ד"ה הצד) אודות הצד בשבת בעלי חיים הממיתים שמוטר הדבר משום מניעת סכנה, ד"ל שאם כוונתו בצידו לצורך שימוש לרפואה - אסור. ונראה דאף הוא לא אמר אלא שאסור לכוון לשם צידה, אבל לעולם י"ל שאם עבר ועשה פטור לרבה. ובשער הציון (שכח אות ע"ז) הביא דעות הראשונים במציל תינוק ומכוון בפעולתו גם לצורך עצמו. האם אף בזה אמרינן הרי זה משובח או אסור [ודעת האחרונים נוטה להקל בזה עכ"פ כשעיקר כוונתו להצלה. ע' אג"מ יו"ד ח"ב לה, שבט הלוי ח"ה עה]. אך לענין צידה חכך הבאה"ל לאסור לכ"ע כיון שכוונתו בצידת הנחש רק לרפואה ולא לצורך הצלה. ואמנם המעשה עצמו הלא מחוייב הוא, אבל אסור לו לכוון לשם צידה אלא לשם הצלה, כדפי' דלא אפשר וקמכוין שציון. [עוד יש לציין דהא"ו במלאכת זורע פסק כרבא במנחות שם שחייב, דאוליגן בתר הכוונה. ואם כן יתכן שיש מקום לחוש לדינא לדעה זו].
וכן הבית-הלוי. נראה דכוונתו נמי לענין איסור. ועיקר דבריו שם קאי אעונש בדין שמים ולא לדינא - משמענישם על כוונתו הרעה, דלא נרע מנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו טלה.
ומ"מ לענין רופא שאינו שומר שבת, אם עיקר כוונתו גם להצלה עכ"פ, נראה שאין להחמיר. [ואם משום החשש שמרבא במלאכות שהיו נצרכות, הלא גם בלא"ה היה מחלל ועושה מלאכה, ואדרבה עתה עסקו הוא בפיקוח נפש. ובלא הכי, אין לחוש למה שירבה באיסורין מדעתו - ע' מנח"ש ז, ד במה שצדף אף בחולה שאין בו סכנה].

והיה מקום לחדש שלא פטר רבה אלא מחטאת ובשוגג, כיון שאין שם הודה, אבל במייד חייב. וכן יש לדקדק לשון הרמב"ם (שגגות ספ"ב) 'הפורס מצודה להעלות דגים מן הים בשגגה והעלה תינוק עם הדגים בין ששמע שטבע תינוק בין שלא שמע והואיל והעלה תינוק הרי זה פטור מחטאת אעפ"י שלא הייתה כוונתו אלא לצוד - מפני שהיה שוגג'. משמע שבלא השגגה אין לפטור. אך יש לעיין שיוצא לפי"ז לרבא חייב חטאת, והלא בשבועות כו. אמר רבא לרבינא נשבע על ככר ומסתכן עליה ואלכה בשוגג אין שייך לחייבו כיון שהיו מורים לו לעשות כן לבתחילה, הרי דכל דאיכא פיקול"ג ליכא חיובא בשגגה. ושמן יש לחלק דהתם יודע שהוא מסוכן ומותר וא"כ תוספת השגגה אינה משנה כלום, משא"כ הכא דלא נתכוין כלל להצלה אלא לעשות מלאכה גמורה רק דלא ידע האיסור. וצ"ע.

11 ע"ע בשיעור קלד.

יח שיעור קלד, ד-ה. וכן כתבו בקה"י שבת טו וזכרון שמואל סה, לד. וע"ע מנחת סה, (קמא, סי' ז עמ' מג) שחילק ג"כ בין אונס גרידא למצות 'וחי בהם' לענין חיוב טריחה בעשיית טעריק למנוע מעשה העבירה. ועטמו מתבאר ג"כ לפי האמור.

הגוי להנאת עצמו שרי לעבור, משא"כ במקום חילול השם ליכא התירא דאונס כיון שסו"ס נעשה כאן מעשה עבירה הלכך אסור לעבור [אלא שאם עבר פטור משום האונס].

והשתא ל"ק מההוא דהעלה לבו טינא דאסור - דהתם הא ליכא 'אונס' שהרי דמי לחולה הבא להתרפאות באיסור דחשבינן ליה כעובר ברצון וכדברי הרמב"ם הנ"ל. ומשום 'וחי בהם' הלא ליכא בג' עבירות חמורות. ובזכרון שמואל (סה) באר עד"ז בסגנון שונה.

וכן מיושבת לפי"ז הקושיא השלישית שהקשה הרמב"ן ממעשים דר' צדוק ורב כהנא שמסרו נפשם להימנע מעבירה, והלא אין שם העברה על דת - אך לפי האמור דליכא 'וחי בהם' בג' עבירות ורק אונס הוא דאיכא, א"כ אף דשרי לעבור להבעה"מ אבל רשאי גם כן ליהרג, דהליכא 'וחי בהם', ודמי לאונס בבני נח שמותר לעבור ומותר ליהרג.

עצמו שרי לעבור שאין האדם אחראי למעשהו, ולא אכפת לן בחומר העבירה דסו"ס נעשתה העבירה באונס ואין אחריותה על האדם, ומאידך שם 'מעשה עבירה' איכא, הלכך במקום שהגוי מתכוין להעביר על דת הלא איכא חילול השם ולא הותר.

והנה כל זה כשאנו דנים מצד שם 'אונס', אבל הלא במקום שמותר לו הדבר מן הדין איכא נמי 'וחי בהם' [וכנעבד בצנעא אליבא דרי"ש דמותרת אפילו לרבא משום דמעשה התר גמור הוא וכנ"ל] - וא"כ אכתי אין מובן מה חילוק לענין זה בין מתכוין להעבירו על דת או להנאת עצמו, הלא מצד 'וחי בהם' ליכא כלל שם 'מעשה עבירה' וככל הנ"ל. ועל כרחק לומר דבשלש עבירות ליכא כלל לדינא ד'וחי בהם' ולא שימות בהם, הלכך רק משום אונס קאתינן עלה [מלבד בע"ז בצנעה לרי"ש דמתיר משום 'וחי בהם' כדקאמר להדיא. ולא קיי"ל הכי]. וא"כ שפיר חילק בעה"מ דנהי דבגילוי עריות ליכא 'וחי בהם' אבל סו"ס אונס איכא ובאונס אין המעשה מתייחס לחייב את העושה, הלכך כשמתכוין

